

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІТЧИЗНЯНЕ ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(виступ на Міжнародній конференції)

Ю. КЛЮЧКОВСЬКИЙ
народний депутат України

Серед міжнародно-правових документів у галузі прав людини Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. посідає особливе місце, оскільки передбачає унікальний інститут контролю за дотриманням державами її вимог — Європейський суд з прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає адаптацію національного законодавства до вимог Конвенції з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Такі вимоги закону обґрунтовано дає змогу деяким авторам порушувати проблему внутрішнього контролю законодавства України щодо його відповідності Конвенції (конвенційність) за аналогією з контролем щодо його конституційності [1].

В Україні особливу увагу як дослідників, так і громадськості привертають проблеми дотримання окремих статей Конвенції — ст. 3 (заборона катувань), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 6 (пра-

во на справедливий суд), рідше — ст. 10 (свобода вираження поглядів) та ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання). Однак недостатня увага приділяється ст. 3 Першого протоколу до Конвенції, згідно з якою «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу». Незважаючи на формулювання диспозиції статті, адресованої державам-учасницям, Європейський суд з прав людини ще у 1987 р. визначив, що ця стаття захищає суб'єктивні права — «право голосу» та «право бути кандидатом на виборах органу законодавчої влади» (справа *Матьє-Моен і Клерфе проти Бельгії*) [2, 534]; підкреслимо формулювання Судом змісту пасивного виборчого права, яке у нас часто некоректно формулюють як «право бути обраним».

Справедливо буде підкреслити, що національне виборче законодавство за роки незалежності України розвивається (за окремими винятками) у

бік максимального наближення до європейських демократичних стандартів, що забезпечується тісною співпрацею у цьому напрямі з такими авторитетними інституціями, як Венеціанська Комісія та Бюро з демократичних інституцій і прав людини ОБСЄ. Водночас слід визнати, що врахування судової практики ЄСПЛ у процесі вдосконалення виборчого законодавства досі було неповним. При цьому слід підкреслити, що йдеться не стільки про виконання конкретних рішень ЄСПЛ щодо України, скільки про врахування правових позицій Суду, висловлених у рішеннях щодо різних справ стосовно різних держав. Такі правові позиції мають значну цінність для розуміння справжнього змісту положень Конвенції, а деякі з формулювань Суду слід розглядати як принципові доктринальні положення, що істотно впливають на тлумачення багатьох норм як міжнародних документів, так і національного законодавства.

Виборчий закон, як правило, складається із трьох основних (хоча різних за обсягом) частин. Перша з них містить виклад змісту й обсягу основних суб'єктивних виборчих прав та основних принципів об'єктивного виборчого права; друга частина регулює механізми і процедури позитивної реалізації цих прав і принципів; третя складова забезпечує механізми захисту і поновлення цих прав і принципів у разі їх порушення. Правові позиції Суду, будучи узагальненими твердженнями, як правило, стосуються основних принципів демократичних виборів, і в цьому їх велика цінність; водночас, будучи сформульованими у процесі розгляду конкретних справ, позиції Суду мають значення і для належного регулювання процедурних виборчих нормативних положень

(тобто другої та третьої складових виборчого закону).

Нижче ми проілюструємо співвідношення правових позицій Суду з деякими нормами вітчизняного виборчого законодавства та окремими проблемами, з якими стикається як законодавство, так і практика його застосування. Не претендуючи на повноту розгляду, обмежимося вибіркою з близько десятка рішень Суду, у тому числі трьох проти України.

Насамперед слід відзначити певну особливість трактування Судом виборчих прав порівняно із політичними правами, передбаченими текстом Конвенції, зокрема статтями 10 та 11. Стосовно виборчих прав, неявно захищених ст. 3 Першого протоколу, Суд вказав на значно ширше поле розсуду держав-учасниць щодо їх регулювання, у зв'язку з чим послаблюється критерій законності, який не зводиться до підстав, прямо передбачених Конвенцією. По суті предметом уваги Суду у випадку ст. 3 Першого протоколу є те, чи «встановлені умови не обмежують [виборчі] права до такого ступеня, що звужується сама їх суть та позбавляється їх дієвості [2, 535].

Цитоване рішення, прийняте ще у 1987 р., цікаве для нас тим, що тут Суд висловився стосовно виборчої системи; ці висловлювання становлять значний інтерес в умовах, коли у суспільстві дискутується ця проблема.

Суд зазначив: «Перед виборчими системами стоять майже несумісні завдання: з одного боку — більш-менш точно відображати думку народу, з іншого — об'єднувати різні ідейні рухи і сприяти формуванню достатньо логічної і ясної політичної волі». Підкреслюючи необхідність дотримання при цьому *принципу рівності* громадян при здійсненні ними права голосу і права бути кандидатом на ви-

борах, Суд визнає, що «звідси не випливає, що всі виборчі бюлетені мають однакову вагу з точки зору кінцевого результату і що у всіх кандидатів рівні шанси на перемогу. При будь-якій виборчій системі неможливо уникнути явища «втрачених голосів» [2, 535]. Висновок Суду у цьому відношенні такий: «Будь-яка виборча система повинна оцінюватися у світлі політичного розвитку країни, а тому певні її деталі, неприпустимі в рамках однієї системи, можуть бути виправдані в іншій, принаймні при тій умові, що чинна система забезпечує «вільне волевиявлення народу при обранні законодавчої влади» [2, 535].

Дозволимо собі два короткі коментарі. По-перше, підкреслимо, що Суд сформулював критерій оцінки виборчої системи з *урахуванням національних умов* (згодом цей підхід поширюється на виборче законодавство в цілому; див. нижче щодо справ *Жданок проти Латвії* та *Суховецький проти України*). По-друге, зауважимо, що хоча «втрачених голосів» дійсно не можна уникнути, мінімізація їх кількості сприяє вільному (і справжньому) волевиявленню народу.

Суд декілька разів висловлювався стосовно позбавлення чи обмеження активного виборчого права. Так, у справах *Метьюз проти Сполученого Королівства* [3] та *Азіз проти Кіпру* [4] Суд визнав порушенням ст. 3 Першого протоколу і навіть дискримінацією (тобто порушенням ст. 14 Конвенції) виключення зі списків виборців (тобто позбавлення виборчого права) за територіальною ознакою місцем проживання) чи за ознакою належності до меншини. Для України цікавий перший аспект; хоча повного позбавлення права голосу за критерієм місця проживання вітчизняне виборче законодавство не знає, свого часу був за-

реєстрований законопроект про вибори за системою, відповідно до якої кожному виборцю в Україні надавалася можливість голосувати як за політичну партію, так і за конкретного кандидата, однак виборцям, які перебувають за кордоном, надавалася б лише обмежена можливість голосувати лише за політичну партію [5]. Зазначимо, що до розгляду законопроекту не дійшло; однак Венеціанська Комісія у своєму висновку щодо цього законопроекту не вказала на цю проблему [6].

У справі *Лабіта проти Італії* (2000) Суд розглянув проблему автоматичного обмеження права голосу внаслідок затримання осіб (до розгляду справи судом) у зв'язку з підозрою у належності до злочинного угруповання (мафії). З точки зору української правової системи Суд висловив дивну позицію, не сумніваючись, «що тимчасове позбавлення виборчих прав осіб, проти яких є докази причетності до мафії, має законну мету» (п. 203 рішення) [7]. Оскільки цей захід застосовується без встановлення факту належності до мафії судом, на нашу думку, тут має місце порушення презумпції невинуватості; пояснити підтримку цього Судом можна тільки з огляду на визнання ним «широкого поля розсуду» держав-учасниць і послаблення вимоги законної мети обмежень прав через «врахування національних умов».

У справі *Герст проти Сполученого Королівства* (2004) Суд розглянув важливу проблему обмеження виборчих прав ув'язнених. Визнаючи знову ж існування широких меж розсуду держав-учасниць щодо того, чи можуть бути виправданими обмеження права голосу ув'язнених та яким чином має бути встановлено справедливий баланс між правом та його об-

меженням, Суд, проте, вказав, що наявність таких обмежень та підстави їх застосування мають бути встановлені законом, а конкретне застосування — прямо передбачене у вироку суду в конкретній справі [8].

В Україні ця проблема вважається вирішеною після рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 у справі про вибори народних депутатів України, яким визнано неконституційним (автоматичне) обмеження права голосу осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі [9]. Проте ми хотіли б знову привернути увагу до можливості встановлення *кримінального покарання* (призначуваного законним вироком суду) у вигляді тимчасового позбавлення винної особи права голосу; дискусія з цього приводу відбулася кілька років тому у зв'язку з внесенням відповідного законопроекту) [10, 43–44]. Основним аргументом опонентів цієї пропозиції стало твердження, що обмеження (навіть тимчасове) активного виборчого права не передбачене Конституцією України [11, 62–63]. Проте, на нашу думку, цей аргумент не абсолютний. Так, ст. 38 Конституції України не передбачає обмежень права громадян на участь в управлінні державними справами, зокрема, рівного права на доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; водночас Кримінальний кодекс України містить санкцію у вигляді заборони обіймати певні посади. У зв'язку з цим доцільно нагадати положення ч. 3 ст. 63 Конституції, згідно з якою «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом (а не Конституцією! — Ю. К.) і встановлені вироком суду»; останнє формулювання цілком узгоджується з

правовими позиціями Європейського суду з прав людини.

Декілька рішень Суду були присвячені проблемі обмежень пасивного виборчого права. У рішеннях у справах *Ґітонас та інші проти Греції* (1997) [12] та *Ахмед та інші проти Сполученого Королівства* (1998) [13] мова йшла про критерії невиборності (обмеження права бути кандидатом на виборах) для деяких категорій осіб, зокрема державних (муніципальних) службовців. У рішенні у першій із зазначених справ Суд вказав, що інститут невиборності, відомий багатьом державам — членам Ради Європи, «переслідує подвійну мету — сприяти належному функціонуванню і зміцненню демократичного ладу, щоб, з одного боку, кандидати різних орієнтацій мали рівні можливості впливу на виборців, оскільки особи, які займають державні посади, можуть у низці випадків мати переваги перед іншими кандидатами, і щоб, з іншого боку, виборчий корпус був захищений від тиску, який чинять ті посадові особи, які в силу свого становища покликані приймати багато, у тому числі важливих, рішень і у зв'язку з цим користуються значним авторитетом у рядових громадян, вибір яких у таких умовах може виявитися необ'єктивним» [12, 458]. Визнаючи свободу держав у рамках конституційного ладу встановлювати статус членів парламенту, включно з критеріями невиборності, Суд вказав, що в основі цих критеріїв лежить «загальна турбота про те, щоб забезпечити незалежність членів парламенту, а також вільне волевиявлення виборців» [12, 458]. Для України останнє твердження надзвичайно важливе, оскільки ці положення (незалежність народних депутатів та вільне волевиявлення виборців) є конституційними, однак все ще проблемними у реалізації.

Хоча подібні вимоги невиборності в українському конституційному праві відсутні, національне виборче законодавство застосовує обмеження одного з похідних виборчих прав — права на участь у передвиборній агітації — для посадових осіб органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів (пункти 2, 3 ч. 1 ст. 71 чинного Закону «Про вибори народних депутатів України»).

Обмеження пасивного виборчого права дещо іншої природи було предметом оцінки Судом у рішенні у справі *Подкользіна проти Латвії* (2002) [14]. Заявник (громадянка Латвії) була обмежена у висуванні власної кандидатури з підстав недостатнього володіння державною мовою. Суд визнав, що без сумніву законним є інтерес кожної держави забезпечити нормальне функціонування власної інституційної системи; це тим більше стосується національного парламенту, який має законодавчі повноваження і відіграє первинну роль у демократичній державі. Тому Суд визнав законною мету вимоги, щоб кандидат на виборах національного парламенту достатньо володів офіційною мовою. Проте способи встановлення факту достатнього володіння мовою, а також статус і повноваження органу, на який покладається функція встановлення таких фактів, повинні бути визначені законом, гарантувати чіткість і ясність критеріїв, справедливе й об'єктивне рішення і не допускати зловживань.

Кваліфікаційна вимога знання державної мови (своєрідний «ценз грамотності») в Україні встановлена лише стосовно кандидатів на пост Президента України (ст. 103 Конституції); щодо кандидатів у народні депутати України вона відсутня мабуть, Верхов-

на Рада є безпрецедентним у світі парламентом щодо широкого використання мови, яка не є державною). Практичне застосування вимоги володіння державною мовою досі не викликало проблем; неявно вважається, що власноручне заповнення кандидатом документів, необхідних для реєстрації, засвідчує володіння державною мовою. Проте слід визнати, що відсутність законодавчого регулювання, яке б забезпечувало вимоги, сформульовані Судом, може спровокувати проблеми у майбутньому.

Дискваліфікація щодо пасивного виборчого права у контексті «озброєної демократії» (чи «демократії, здатної себе захистити») розглянута у рішенні Суду у справі *Жданока проти Латвії* (колегія у 2004 р. і Велика палата у 2006 р.) [15]. Абстрагуючись від конкретних обставин справи, наведемо окремі загальні міркування Суду, які, на нашу думку, мають істотне значення, у тому числі для України: «Щоб гарантувати стабільність та ефективність демократичної системи, від держави може вимагатися вжиття специфічних заходів для самозахисту... Плюралізм і демократія засновані на компромісі, що вимагає різних поступок з боку окремих осіб, які повинні часом бути готовими обмежити деякі із своїх свобод так, щоб забезпечити більшу стабільність держави у цілому». Однак «кожного разу, коли держава має намір посплатися на принцип “демократії, здатної себе захистити” для виправдання свого втручання у права людини, вона повинна уважно оцінити обсяг і наслідки такого заходу, щоб був дотриманий... баланс» між вимогами захисту демократичного суспільства, з одного боку, та захисту прав людини — з другого (п. 100 рішення Великої палати, 2006 р.). Зрештою, «будь-яке виборче законодавство повинно оцінюватися у

світлі політичної еволюції відповідної країни» (п. 83 рішення 2004 р.).

Для доктрини виборчого права велике значення має рішення у справі *Боуман проти Сполученого Королівства* (1998 р.) [16]. Воно стосується однієї з найскладніших складових виборчого законодавства — регулювання передвиборної агітації. Україна неодноразово переживала достатньо гострі дискусії стосовно способу регулювання свободи вираження поглядів під час виборів, зокрема особами, які не є кандидатами чи їх представниками, щодо меж свободи так званої «редакційної політики» засобів масової інформації. Європейський досвід регулювання цих питань у національних законодавствах теж достатньо різноманітний. Тому тим паче потрібно, щоб законодавче регулювання відповідних відносин ґрунтувалося на певних фундаментальних і загально-визнаних принципах. Такими принципами є вільні та рівні вибори і свобода вираження поглядів. З цього приводу Суд зазначив: «Вільні вибори і свобода вираження поглядів... формують основу будь-якої демократичної системи... Обидва права взаємозв'язані і зміцнюють одне одного». Проте співвідношення між цими правами не просте: «Тим не менше при деяких обставинах ці два права *можуть вступити в конфлікт*, і тоді може бути визнано необхідним, щоб перед або під час проведення виборів були встановлені певні обмеження свободи вираження поглядів, які були б неприйнятними у звичайних умовах» [16, 465] (курсив наш. — Ю. К.). Мета таких обмежень визначена ст. 3 Першого протоколу — забезпечити «вільне вираження думки народу при обранні законодавчої влади». Суд визнав, що у встановленні балансу між цими двома правами (тобто

у запровадженні обмежень свободи вираження поглядів в ім'я забезпечення вільних і рівних виборів) держави мають широке поле розсуду. Тут доцільно знову нагадати цитовану вище фразу із рішення у справі *Жданока проти Латвії* (2004).

Досі існують три рішення Європейського суду з прав людини проти України, які стосуються ст. 3 Першого протоколу: *Суховецький* (2006; скарга відхилена), *Ковач* (2008; скарга задоволена) і широко відома справа *Мельниченко* (2004; скарга задоволена).

Цікаво, що у перших двох із зазначених справ мова йшла не про порушення загальних принципів права, а лише про окремі процедурні аспекти їх реалізації. Справа *Суховецький проти України* [17] стосувалася одного з аспектів здійснення пасивного виборчого права — виборчої застави. Цей досить спірний інститут виборчого права увійшов в українське законодавство внаслідок глибокої дискредитації інституту збирання підписів виборців на підтримку кандидата чи партії. Застава у різних варіантах поширена у різних демократичних державах і зустрічається з різними (часом протилежними) оцінками. Тому у вказаному рішенні Суд ще раз підкреслив: «Будь-яке виборче законодавство повинно оцінюватися у світлі політичного розвитку конкретної держави, оскільки ризи, що були неприйнятними в контексті однієї системи, можуть бути виправданими у контексті іншої» (п. 51 рішення). Проте Суд звернув увагу, що «будь-яке відхилення від принципу загального виборчого права* породжує ризик підризу демократичної легітимності обраного таким чином законодавчого органу та законів, які він приймає (п. 52 рішення). Розглядаючи у цьому контексті виборчу за-

* Зауважимо, що тут Суд розглядає принцип загального виборчого права у контексті пасивного виборчого права.

ставу, Суд зазначив, що цей інститут переслідує «законну мету гарантії права на ефективне, добре налагоджене представництво, підвищуючи відповідальність тих, хто висуває свою кандидатуру на вибори, та обмежуючи вибори серйозними кандидатами, одночасно уникаючи необґрунтованого витрачання державних коштів» (п. 62 рішення). Таким чином, сам по собі інститут застави не суперечить ст. 3 Першого протоколу. Водночас Суд вказав, що втрата застави у випадку поразки на виборах — це відносно рідкісна норма у європейських виборчих системах. Визнаючи її прийнятність у конкретному випадку, Суд послався на конкретні обставини справи — відносно невисокий розмір застави (близько 1 000 грн), надання державою під час виборів рекламних послуг за кошти бюджету та ін. (п. 72 рішення).

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на так званий «технічний проект закону про вибори», який тепер широко обговорюється. Зберігаючи норму про повернення застави лише переможцям виборів, законопроект передбачає підняття її розміру у 12 разів (понад 12 000 грн) в умовах скасування державного фінансування будь-яких заходів передвиборної агітації. Не вдаючись до політичних оцінок цих положень проекту, тим не менше доцільно співставити їх з відповідною аргументацією Європейського суду з прав людини.

Дещо інший процедурний аспект виборчого закону розглядався у справі *Ковач проти України* (2008) [18]; мова йшла про підстави скасування результатів голосування на окремих дільницях під час виборів 2002 р., що призвело до зміни кандидата, визнаного обраним. Положення про визнання голосування на виборчій дільниці недійс-

ним у разі вчинення правопорушень, наслідки яких неможливо усунути, характерні для вітчизняного виборчого законодавства. Проте слід мати на увазі, що Суд висловив сумнів «стосовно того, що практику не зарахування всіх голосів, поданих на виборчій дільниці, на якій мали місце порушення, яким би не був обсяг таких порушень та їхні наслідки для результатів виборів у цьому виборчому окрузі, можна взагалі вважати такою, що служить легітимній меті для цілей статті 3 Першого протоколу» (п. 52 рішення); на жаль, Суд не висловив остаточної думки з цього приводу. У підсумку Суд визнав скасування результатів голосування на чотирьох дільницях свавільним, оскільки відповідні положення Закону про вибори у редакції 2001 р. містили як підставу такого рішення невизначене поняття «інші обставини», що залишало виборчим комісіям надмірну дискрецію при прийнятті відповідних рішень.

Слід вказати, що подібний досвід був своєчасно врахований українським виборчим законодавством. Чинний Закон про вибори (у редакції 2005 р.) містить вичерпний перелік чітко визначених підстав для визнання голосування на дільниці недійсним. Водночас питання щодо адекватності такого заходу залишається відкритим. Звичайно, найкращим засобом гарантії чесних виборів було б забезпечення правомірного перебігу голосування і підрахунку голосів, що виключало б подібні ситуації на практиці.

Особливий резонанс в Україні мало рішення Суду у справі *Мельниченко проти України* (2004) [19]. Коротко нагадаємо обставини справи. М. Мельниченко, основний фігурант «касетного скандалу», у 2000 р. виїхав з України й отримав політичних притулок у США.

Під час виборів 2002 р. його кандидатура була включена до виборчого списку кандидатів від Соціалістичної партії України, однак не була зареєстрована ЦВК з підстав порушення ст. 76 Конституції України, яка, серед інших кваліфікаційних вимог щодо пасивного виборчого права, встановлює своєрідний «ценз осілості» — вимогу проживання в Україні протягом 5 років перед виборами. Рішення ЦВК було оскаржене до Верховного Суду України, який його підтвердив, визнавши факт тривалого перебування М. Мельниченка за кордоном.

У своєму рішенні Європейський суд з прав людини розглянув відповідність такого «цензу» ст. 3 Першого протоколу і дійшов висновку, що «вимога щодо проживання для голосування може бути виправдана...», зокрема, на підставі «припущення, що громадянин-нерезидент менш прямо чи безпосередньо зацікавлений та менше знає про повсякденні проблеми держави» (п. 56 рішення). Таким чином, відповідне положення Конституції України не суперечить Першому протоколу. Водночас Суд підкреслив: «Право стати кандидатом на виборах, що гарантується статтею 3 Протоколу № 1, є таким суттєвим правом в концепції реального демократичного устрою, яке було б ілюзорним, якщо когось може бути відмовлено у цьому праві у будь-який момент. Таким чином, якщо держава має широкі межі розсуду при визначенні вимог для надання права абстрактно, принцип того, що право має бути ефективним, вимагає, щоб процедура надання права містила достатні гарантії для запобігання свавільним рішенням» (п. 59 рішення).

Проте при дослідженні обставин справи Суд дійшов висновку, що М. Мельниченко, перебуваючи кілька

років у США, насправді у цей час проживав в Україні; аргументом Суду на доказ цього стала прописка М. Мельниченка у м. Києві. Проте Суд не взяв до уваги Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001 (тобто до проведення висування кандидатів на виборах 2002 р.) у справі щодо прописки [20], яким було визнано неконституційним дозвільний характер прописки, а вибір місця проживання пов'язувався із свободою пересування особи. Отже, в умовах чинності цього Рішення, не кажучи вже про ст. 33 Конституції України, твердження, що місце проживання визначається пропискою, на наше переконання, слід визнати помилковим. Як слушно зауважив суддя Лукайдез у своїй окремій думці, «прописка не може вважатися вирішальним доказом проживання особи в Україні у випадках, коли в подальшому визнано, що фактично особа проживає за межами України» [19].

Зазначимо, що подібна ситуація більше не може повторитися в Україні. У 2003 р. набрав чинності Закон «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», який остаточно усунув усі наслідки тоталітарного інституту прописки.

При виконанні рішення Суду у справі *Мельниченко проти України* виникли нові цікаві обставини. Базуючись на Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R(2000)2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішення Європейським судом з прав людини» [21], представники М. Мельниченка ініціювали перед Центральною виборчою комісією, а згодом перед Верховним Судом України, вимогу щодо вжиття заходів для поновлення ситуації, в якій М. Мельниченко

перебував до визнаного Судом порушення Конвенції (*restitutio in integrum*). Неможливість досягнення цього через 3 роки після проведення виборів аргументовано показав М. Мельник [22]. У зв'язку з цим вважаємо за доречне уточнення згаданих рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи стосовно того, в яких справах можна вимагати застосування принципу *restitutio in integrum*.

Підсумовуючи цей огляд, підкреслимо важливу роль правових позицій (та й рішень в цілому) Європейського суду з прав людини для становлення та розвитку такої важливої для демократії галузі права, як виборче право. Слід визнати недостатню ознайом-

леність не лише широкої громадськості, а й законодавців та інших фахівців, що працюють у цій сфері, зі змістом відповідних рішень Суду; на жаль, правові позиції Суду стосовно ст. 3 Першого протоколу не стали ще повноцінною частиною національної доктрини виборчого права. У зв'язку з цим вважаємо актуальною ідею якнайшвидшого видання в українському перекладі збірки рішень Європейського суду з прав людини, які стосуються політичних прав — виборчих прав, а також свободи вираження поглядів та свободи зібрань та об'єднань; реалізація цієї ідеї сприятиме максимально повному сприйняттю Україною європейського демократичного доробку.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рабінович С. Відповідність національного законодавства Конституції та міжнародним договорам України : деякі колізійні аспекти контролю // Вибори та демократія. — 2009. — № 1 (19). — С. 18–27.
2. Матье-Мозн (*Mathieu-Mohin*) и Клерфейт (*Clerfaut*) против Бельгии // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. / пред. ред. кол. В. А. Туманов. — М., 2000. — Т. 1. — С. 532–537.
3. *Case of Matthews v. the United Kingdom* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Matthews%20%7C%20United%20%7C%20Kingdom&sessionId=73046886&skin=hudoc-en>
4. *Case of Aziz v. Cyprus* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Aziz%20%7C%20Cyprus&sessionId=73046886&skin=hudoc-en>
5. Проект Закону про вибори до Верховної Ради України (реєстр. № 3366 від 15 січня 2009 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&p3511=33664
6. *Joint Opinion on the Draft Law No. 3366 about Elections to the Parliament of Ukraine by the Venice Commission and the OSCE/ODIHR (CDL-AD(2009)028) adopted by the Council for Democratic Elections at its 29th meeting (Venice, 11 June 2009) and by the Venice Commission at its 79th Plenary Session (Venice, 12–13 June 2009)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD\(2009\)028-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD(2009)028-e.pdf)
7. *Case of Labita v. Italy* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Labita%20%7C%20Italy&sessionId=72796771&skin=hudoc-en>
8. *Case of Hirst v. the United Kingdom* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Hirst%20%7C%20United%20%7C%20Kingdom&sessionId=73280952&skin=hudoc-en>
9. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України) // Конституційний Суд України : Рішення. Висновки. 1997–2001 : у 2 кн. / відп. ред. П. Б. Євграфов. — К., 2001. — Кн. 1. — С. 123–135.
10. Маркуш М. А. Кримінальна та адміністративна відповідальність за порушення виборчого законодавства // Відповідальність за порушення виборчого законодавства та шляхи вдосконалення суміжного законодавства : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листопада 2004 р.). — К., 2005. — С. 40–45.
11. Тихий В. П. Кримінальна відповідальність за порушення виборчого права // Відповідальність за порушення виборчого законодавства та шляхи вдосконалення суміжного законодавства : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листопада 2004 р.). — К., 2005. — С. 57–63.

12. *Гитонас (Gitanas) и другие против Греции* // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. / пред. ред. кол. В. А. Туманов. — М., 2000. — Т. 2. — С. 455–460.
13. *Case of Ahmed and others v. the United Kingdom* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Ahmed%20%7C%20United%20%7C%20Kingdom&sessionid=72797514&skin=hudoc-en>
14. *Case of Podkolzina v. Latvia* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Podkolzina%20%7C%20Latvia&sessionid=72786004&skin=hudoc-en>
15. *Case ?danoka v. Latvia* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Zdanoka%20%7C%20Latvia&sessionid=72784648&skin=hudoc-en>
16. *Боуман (Bowman) против Соединенного Королевства* // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. / пред. ред. кол. В. А. Туманов. — М., 2000. — Т. 2. — С. 461–474.
17. *Суховецький проти України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.4730.0>
18. *Ковач проти України* // Офіційний вісник України. — 2009. — № 82. — Ст. 2802.
19. *Мельниченко проти України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.minjust.gov.ua/0/19624
20. *Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001 (справа щодо прописки)* // Конституційний Суд України : Рішення. Висновки. 2001-2002 / відп. ред. П. Б. Євграфов. — К., 2002. — С. 56–61.
21. *Рекомендація № R (2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішення Європейським Судом з прав людини»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nred=994_175
22. *Мельник М.* Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельниченко проти України»: правові проблеми виконання // *Вибори та демократія*. — 2005. — № 4 (6). — С. 47–51.

Ключковський Ю. Б. Правові позиції Європейського суду з прав людини та вітчизняне виборче законодавство

Анотація. Розглянуто правові позиції Європейського суду з прав людини, сформульовані у рішеннях, що стосуються дотримання ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Показано значення зазначених правових позицій для наближення правової доктрини та нормативних положень національного виборчого законодавства до європейських демократичних стандартів.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, правові позиції Європейського суду з прав людини, право голосу, право бути кандидатом на виборах, свобода вираження поглядів, вільні та чесні вибори.

Ключковский Ю. Б. Правовые позиции Европейского суда по правам человека и отечественное избирательное законодательство

Аннотация. Рассмотрены правовые позиции Европейского суда по правам человека, сформулированные в решениях, касающихся соблюдения ст. 3 Первого протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Показано значение указанных правовых позиций для приближения правовой доктрины и нормативных положений национального избирательного законодательства к европейским демократическим стандартам.

Ключевые слова: Конвенция о защите прав человека и основных свобод, правовые позиции Европейского суда по правам человека, право голоса, право быть кандидатом на выборах, свобода выражения мнений, свободные и честные выборы.

Kliuchkovskiy Yu. Case law of the European Court of Human Rights and national electoral legislation

Annotation. The case law of the European Court of Human Rights is considered given in judgments concerning maintenance of the Article 3 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The significance of that case law for approaching the legal doctrine and provisions of national electoral legislation to European democratic standards is shown.

Key words: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, case law of the European Court of Human Rights, right to vote, right to stand for elections, freedom of expression, free and fair elections.